

УДК 37.013.42-053.2-058.64

**СУТНІСТЬ СОЦІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ НЕПОВНОЛІТНІХ,
ЯКІ ОПИНИЛИСЯ В СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ
ОБСТАВИНАХ**

Шевелева М.О.

Харківська державна академія культури

**СУТНІСТЬ СОЦІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ НЕПОВНОЛІТНІХ,
ЯКІ ОПИНИЛИСЯ В СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ
ОБСТАВИНАХ**

Шевелева М.О.

У статті розглядаються особливості розвитку дитини в період неповноліття, сутність соціально-педагогічних проблем та фактори, що спричинили виникнення складних життєвих обставин.

Ключові слова: складні життєві обставини, неповнолітні, «діти вулиці», дитяча безпритульність.

**СУЩНОСТЬ СОЦИАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ
НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ, ОКАЗАВШИХСЯ В СЛОЖНЫХ
ЖИЗНЕННЫХ ОБСТОЯТЕЛЬСТВАХ**

Шевелева М.А.

В статье рассматриваются особенности развития ребенка в период несовершеннолетия, сущность социально-педагогических проблем несовершеннолетних и факторы, которые повлекли возникновение сложных жизненных обстоятельствах.

Ключевые слова: сложные жизненные обстоятельства, несовершеннолетние, «дети улицы», беспризорность.

ENTITY OF SOCIAL PROBLEMS FROM MINORS WHO FIND THEMSELVES IN DIFFICULT CIRCUMSTANCES

Sheveleva M.A.

The article discusses the features of child development during adolescence, the nature of social and educational problems of minors, and factors that led to the emergence of complex life circumstances.

Keywords: complex life circumstances, minors, «street children», homelessness.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства соціальна сфера відчула на собі низку реформувань та перетворень, спрямованих на підвищення якості соціальних послуг та соціально-педагогічної допомоги населенню, в тому числі сім'ям та дітям, які опинилися в складних життєвих обставинах. До складних життєвих обставин можна віднести такі соціальні явища як: малозабезпеченість, алкоголізм, безробіття, жебракування та інші, що знижує виховний потенціал сім'ї, породжує проблеми недостатньої уваги до дітей та педагогічну занедбаність. За таких умов найбільш незахищеними та уразливими групами є діти, які дуже гостро реагують на всі зміни, що відбуваються в суспільстві.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» дитина – це особа віком до 18 років (повноліття) [8, с. 298]. З точки зору дієздатності, у Цивільному кодексі України, неповнолітнім прийнято вважати фізичну особу у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (ст. 32 ЦК). Сімейний кодекс України використовує термін «дитина», тобто особа до досягнення нею повноліття (ст.6 СК), яка поділяється на дві категорії: малолітню – дитина до досягнення нею чотирнадцяти років (ч. 2 ст. 6 СК), та неповнолітню – дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (ч. 3 ст. 6 СК).

Поняття «підліток» вживається в деяких нормативно-правових актах, однак жоден нормативно-правовий акт не містить юридичного визначення поняття. Таким чином, коли ми говоримо про підлітків у юридичному контексті слід керуватися поняттям «дитина» або «неповнолітні».

Отже, підсумовуючи аналіз нормативного-правової бази, важливо зазначити, що потреба виділення самостійної вікової категорії – «неповнолітній» – зумовлена необхідністю поєднання правових норм, що стосуються такої особи.

Таким чином, у даній статті будемо вважати неповнолітніми – дітей віком від 14 до 18 років, яким в період цього етапу онтогенезу притаманні характеристики підліткового віку, обумовлені специфічними особливостями психосоціального розвитку особистості: фізичної, розумової, моральної, соціальної тощо.

Як зазначає І. Бех, підлітковий вік – один з найскладніших періодів розвитку кожної людини оскільки, він багато в чому визначає подальше життя індивіда. Зокрема, саме на підлітковий вік припадає пік формування якостей характеру, ціннісних орієнтацій, вольових якостей. Підлітки прагнуть користуватись таким самими правами як і дорослі [1, с. 17].

Більшість науковців, які досліджували специфічні особливості підліткового віку, вважають що підлітки проходять великий шлях в своєму розвитку. Частіше за все він зумовлений внутрішніми конфліктами з самим собою та іншими, прагненням відчувати себе особистістю, бажанням відокремитись від батьків і тих, хто мав щоденний вплив та виховував. Особливу увагу хотілось би звернути на те, що «нездорова» атмосфера в сім'ї тільки затягує процес адаптації дитини у суспільстві й призводить до негативних наслідків у життєдіяльності неповнолітнього.

В процесі свого становлення для підлітків характерні такі поведінкові реакції: реакція емансипації (підліток намагається вийти з під опіки дорослих та контролю); реакція групування з однолітками (проявляється в інстинктивному тяжінню до згуртованості, в процесі чого формуються навички соціальної взаємодії, вміння підкорюватись колективній дисципліні, завоювання авторитету); реакція захоплення (хобі) (необхідне для становлення особистості підлітка, так як в процесі захоплення формуються інтереси, уміння, індивідуальні здібності); реакція пов'язана з сексуальною поведінкою (процеси статевого дозрівання пов'язані із цілісною перебудовою дитячого організму: інтенсивний

ріст, різкі зміни структури метаболічної активності організму, сексуальна активність) [3, с.13-14; 6, с. 31-34].

Таким чином, усі вище перераховані специфічні підліткові реакції можуть виступати як норма, так і представляти собою патологічні порушення поведінки, особливо у випадку неправильного батьківського, соціально-педагогічного та психолого-педагогічного впливу.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про соціальні послуги» складні життєві обставини – обставини, спричинені інвалідністю, віком, станом здоров'я, соціальним становищем, життєвими звичками і способом життя, внаслідок яких особа частково або повністю не має (не набула або втратила) здатності або можливості самостійно піклуватися про особисте (сімейне) життя та брати участь у суспільному житті [8, с. 429].

Діти за таких обставин не мають необхідних умов для всебічного, повноцінного розвитку і потребують допомоги та посиленої уваги з боку соціальних інститутів.

Вивчення сучасної наукової літератури дає можливість визначити категорію «неповнолітніх дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах» – це діти віком від 14 до 18 років, до якої відносяться діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування; діти, які вживають алкогольні напої, наркотичні речовини та практикують ризиковану поведінку; діти, які знаходяться в спеціальних навчально-виховних установах, виховних колоніях, які повернулися з місць позбавлення волі; діти які зазнали насилля; «діти вулиці» та безпритульні діти; діти, які проживають у сім'ях, що опинилися у складних життєвих обставинах, і стосовно яких є загроза вилучення їх із сімейного оточення.

Аналіз науково-методичної літератури, дає можливість охарактеризувати групу дітей, які опинилися у важких життєвих обставинах – це безпритульні діти, «діти вулиці» та діти, які практикують ризиковану поведінку, зупинимось детальніше на кожній з них.

Безпритульні діти – це діти, які були покинуті батьками, самі залишили сім'ю або дитячі заклади, де вони виховувались, і не мають певного місця проживання [8, с. 298].

Отже, дитяча безпритульність полягає у відсутності у дітей та підлітків належного сімейного або державного піклування, педагогічного

нагляду, нормальних умов життя. Саме тому, нашу думку, дитяча безпритульність породжує нове соціальне явище «Діти вулиці» – жертви проблем економічного розвитку, втрати традиційних цінностей, жорстокого поводження в сім'ї, фізичного та психологічного насилля. Причинами виходу на вулиці дитини може бути: перспектива вільного життя, відчай і розуміння того, що більше нікуди іти, бажання задовольнити свої основні потреби [7, с. 8].

Ці діти є носіями низки проблем, які ми можемо умовно поділити на соціальні проблеми – неграмотність, дискримінація, дефіцит доступних ресурсів, насильство, усталене негативне ставлення більшості членів суспільства, фізичні – неповноцінне харчування, проблеми зі статевою гігієною і репродуктивним здоров'ям та психологічні проблеми – стреси, вживання шкідливих речовин, залежності, бродяжництво, kleptomанія, фобії.

Діти, які практикують ризиковану поведінку — це особи, які внаслідок своєї поведінки використовують такі поведінкові практики, які погрожують його стану здоров'я та нормальній життєдіяльності [6, с. 43].

До даної категорії дітей, можна віднести дівчат та хлопців, які споживають наркотичні речовини, мають незахищені статеві контакти внаслідок сексуальної експлуатації, хлопці, які практикують одностатеві сексуальні контакти [5, с. 10].

До спільних факторів, що впливають на дитину, що спричиняє вихід на вулицю можна поділити на три категорії:

- фактори пов'язані з сім'єю (безвідповідальність батьків, сімейні конфлікти, проблеми пов'язані з вживанням наркотичних речовин та алкоголю, участь у азартних іграх, фізичне або сексуальне насилля над дитиною, розпад сім'ї або смерть батьків);

- фактори пов'язані з місцем проживання (відсутність роботи та перспектив для працевлаштування, недостатність житлової площі та незадовільні побутові умови, природна та техногенні катастрофи);

- фактори пов'язані з суспільством в цілому: політичні, економічні та соціальні кризи [7, с. 11-12].

На сьогодні в українському суспільстві одними з найбільш несприятливих умов соціалізації є такі, що супроводжуються проявами

насильства щодо дитини. Насильство може мати форми фізичного, сексуального, психологічного впливу.

Насильство – це умисне застосування людиною, групою різних форм примусу щодо до конкретної особи, групі з метою досягнення якихось цілей (утиск конституційних прав і свобод як громадянина, заподіяння шкоди або загроза фізичному, психічному стану). Розглянемо більш конкретно всі види насильства.

Психологічне (емоційне) насильство – постійний або періодичний негативний психічний вплив батьків або інших дорослих на дитину, пред'явлення до нього вимог, що не відповідають його віковим можливостям, незаслужених звинувачень, приниження гідності, демонстрація нелюбові, ворожості, словесні образи, погрози, обман, примус до здійснення діянь, що становлять небезпеку для його життя чи здоров'я, а також ведуть до порушення психічного розвитку [4, с. 98].

Сексуальне насильство – це взаємодія між дитиною та старшою за неї або дорослою людиною, де дитина використовується як об'єкт задоволення сексуальних потреб старшої за неї особи. Сексуальне насильство над дитиною є латентним явищем. Для неповнолітніх, які зазнали насилля характерні такі ознак як: відраза, сором, провина, недовіра, сексуальні порушення, почуття власної непотрібності, спроби суїциду, втечі з дому, агресивна поведінка, уникнення тілесної та емоційної інтимності [2, с. 5-8].

Фізичне насильство – умисне нанесення людині (дитині) фізичних травм, тілесних ушкоджень (побої, удари, ляпаси, укуси, припикання гарячими предметами, спроби задушення або утоплення), позбавлення його волі, житла, їжі, одягу та інших нормальних умов життя, а також ухилення батьків або осіб, які їх заміщають, від задоволення потреб малолітніх у догляді, турботі про здоров'я та особистої безпеки, що може призвести до смерті, завдати шкоди фізичному або психічному здоров'ю, особистісному розвитку дитини [4, с. 99-100].

Таким чином, насильство має важкі наслідки. Саме тому все більше опиняється в центрі уваги світової спільноти проблема забезпечення для всіх дітей сприятливих умов для життя, розвитку та виховання, гарантій захищеного дитинства, вільного від жорстокості та насильства.

Отже, формування повноцінної системи захисту дитинства в останні роки є одним із пріоритетних напрямів соціальної політики України, перед якою стоїть ряд завдань направлених на профілактику соціального сирітства та забезпечення прав і законних інтересів дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на забезпечення їх безпеки та боротьбу зі злочинами проти дітей та організації своєчасного виявлення неблагополучних сімей, особливо створення профілактичної роботи та комплексної системи реабілітації дітей, які знаходяться в складних життєвих обставинах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бех І.Д. Виховання особистості : [підручник] / І.Д. Бех. – К.: Либідь, 2008. – 848 с.
2. «Зелені кімнати»: психологічні особливості організації роботи з дітьми / Н.П. Бочкор, О.М. Цільмак, О.В. Швед та ін. – К.: ТОВ «Агенство «Україна», 2012. – 112 с.
3. Надання медико-соціальних послуг дітям та молоді на основі дружнього підходу: Методичні рекомендації / О.А. Голоцван, С.І. Осташко, О.М. Мешкова та ін. – К.: Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), 2008. – 179 с.
4. Організація соціальної роботи з дітьми та молоддю, які опинилися у складних життєвих обставинах. Практичний посібник для спеціалістів соціальної сфери. // Авт. кол.: С.С. Валько, Л.С. Лоріашвілі, А.І. Павловський, Ю.А. Саранков, Я.М. Туреханов, Ю.М. Удовенко. – К., 2011. – 304 с.
5. Підлітки груп ризику в Україні: виклики та час дій. Адвокаційний документ / ЮНІСЕФ, Укр. ін.-т. соц. Досліджень ім. О.Яременка. – К.: Версо, 2011. – 56 с.
6. Подростки груп риска к инфицированию ВИЧ : Книга для участника: учебно-методическое пособие / [Аноприенко Е.В., Журавель Т.В., Пархоменко Ж.В.] / Под общ. ред. Т.В. Журавель. – К.: ПЦ «Фолинт», 2012. – 228 с.
7. Профилактика распространения ВИЧ-инфекции в среде детей улицы. Работа с детьми улицы в местах их прибывания : Руководство для тренеров и участников / Под общ. ред. Е. Пурик. – К.: МБФ «Международный Альянс по ВИЧ/СПИД в Украине», 2012. – 269 с.
8. Соціальні допомоги, пільги та послуги за законодавством України: Збірник нормативних актів / Упорядники: доц. Т.М. Додіна, проф. Г.І. Чанишева. – Х.: ТОВ «Одісей», 2008. – 520 с.